

Титаренко Д. С., науковий співробітник НДЛ екстремальної та кризової психології НДЦ, Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

АКТУАЛЬНІ ПСИХІЧНІ СТАНИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЖЕЖНО-РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МНС УКРАЇНИ ПРИ ВИКОНАННІ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ У ЗОНІ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

В статті йдеться про психічний стан рятувальників, які знаходяться в зоні лиха. Наведені дані щодо змін в емоційному стані працівників служби МНС України, які змінили умови професійної діяльності.

Ключові слова: рятувальник, психічний стан, умови надзвичайної ситуації.

В статье говорится о психическом состоянии спасателей, которые находятся в очаге чрезвычайной ситуации. Приведены данные изменения эмоционального состояния сотрудников службы МЧС Украины, которые изменили условия профессиональной деятельности.

Ключевые слова: спасатель, психическое состояние, условия чрезвычайной ситуации.

The article refers to the mental state of the rescuers, who are the focus of an emergency. Shows the data changes the emotional state officers MOE of Ukraine, which changed the conditions of professional activity.

Key words: rescue, mental health, emergency situations.

Постановка проблеми. Нажаль, в сучасних умовах життя, надзвичайні ситуації трапляються все частіше і частіше, тож служби порятунку виїжджають все частіше на найрізноманітніші виклики. Кожна надзвичайна ситуація несе в собі біль та страждання багатьох людей, відчуття занепаду та безвиході, відчуття загрози життю та здоров'ю не лише населення, а й рятувальників загалом.

З метою зниження негативних психологічних наслідків впливу надзвичайної ситуації на особистість в Україні передбачено надання екстреної психологічної допомоги населенню. Якщо актуальний психічний стан постраждалих в зоні надзвичайної ситуації має свій безпосередній прояв у вигляді негативних емоційних переживань (істерика, плач, ступор, тощо), то для рятувальників дана поведінка є недозвальною. Йому необхідно всі свої емоції приховувати від оточуючих, переносити у собі, що згодом може викликати психічні розлади та більш важкі душевні травми.

Таким чином, з метою надання відповідної та вчасної екстреної психологічної допомоги рятувальникам в зоні надзвичайної ситуації доцільним є вивчення їх актуальних психічних станів.

Аналіз останніх досліджень.

Незважаючи на актуальність проблеми негативних станів особистості, у разі надзвичайної ситуації, на сьогоднішній день в літературі майже не зустрічаються дані щодо цієї проблематики. Найбільш загальними є праці Малкіной-Пих «Екстремальні ситуації», «Психологія поведінки жертви» та «Психологічна допомога близьким» в якій описуються різноманітні ситуації, які можуть спричинити розвиток психологічної травми та привести до тяжких страждань. В її працях

також описуються шляхи психологічної допомоги постраждалим від травмуючи факторів екстремальних ситуацій [2]. Найбільш відомою в даному напрямку є книга А.А. Осіпової «Довідник психолога по роботі в кризових ситуаціях», в якій описано динаміку переживання горя після втрати [1].

Останнім та більш близьким до нашої тематики є дослідження в дисертаційній роботі С.М. Миронця «Негативні психологічні стани та реакції працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної ситуації». В роботі розглянуто динаміку працездатності та особливості проявів негативних психічних станів у рятувальників під час виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт в зоні надзвичайної ситуації [3]. Але нажаль данні праці не висчерпують усіх аспектів проблематики.

Мета статті. Висвітлити основні емпіричні дані щодо зміни емоційного стану рятувальників, які змінили умови виконання професійних обов'язків.

Виклад основного матеріалу. В сучасних дослідженнях не часто можна зустріти дані щодо вивчення роботи психічних явищ та феноменів безпосередньо в умовах надзвичайної ситуації, бо майже неможливо провести психодіагностичне дослідження в умовах проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт. Наше обстеження проводилося з метою виявлення особливостей психічного стану рятувальників під час виконання аварійно-рятувальних робіт у зоні надзвичайної ситуації, проводилося у першу добу перебування особового складу в зоні лиха, під час відпочинку рятувальників від виконання завдань за призначенням. Надзвичайними ситуаціями в яких ми досліджували рятувальників стали вибухи на

Питання психології

артилерійському складі поблизу міста Лозова Харківської області та велика лісова пожежа поблизу міста Ізюм Харківської області, які трапилися у серпні 2008 року.

Результати дослідження показали, що психотравмуючі фактори надзвичайної ситуації змінюють показники загального психічного стану рятувальників, їх основні актуальні потреби та прагнення.

Розглянемо більш детально отримані нами дані:

Дані щодо розподілу кольорів за методикою М. Люшера працівниками пожежно-рятувальних підрозділів МНС України під час перебування в зоні надзвичайної ситуації представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники виборів колірною рядю рятувальниками під час перебування в зоні надзвичайної ситуації, (у %)

Колірний ряд	Характеристика вибору				
	Основний спосіб дії досліджуваного вибір першого кольору	Мета, якої прагне досліджуваний вибір другого кольору		Потреби досліджуваного, що придушуються вибір сьомого вибір восьмого кольору	
Сірий	13,25	12,04	2,4	0	
Темно-синій	21,69	28,92	16,88	3,6	
Синьо-зелений	12,04	16,88	12,04	4,82	
Помаранчево-червоний	18,07	0	3,6	12,04	
Жовтий	16,86	28,92	13,25	9,64	
Фіолетовий	16,86	10,84	8,43	7,23	
Коричневий	0	0	20,48	1,2	
Чорний	1,2	2,4	22,9	61,45	

З таблиці 1 видно, що на перші позиції колірною рядю методики колірних виборів за Люшером в умовах виконання професійних обов'язків у зоні лиха рятувальники обрали наступні кольори: темно-синій, помаранчево-червоний, жовтий, фіолетовий та сірий. Такий розподіл кольорів свідчить про те, що у рятувальників у ситуаціях екзистенціальної загрози на першу позицію виступає потреба в підтримці, захищеності (як фізичній, так і психологічній); виникає велика потреба в

активних дій, спрямованих на досягнення позитивного результату; у разі невдачі можливі агресивні прояви, зниження самоконтролю, нервово напруження.

При математичній обробці даних було виявлено достовірні розбіжності у виборі кольорів рятувальниками в різних умовах виконання професійних обов'язків. Дані щодо результатів математичної обробки за критерієм Фішера представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Показники виборів колірною рядю рятувальниками, у (%)

Колірний ряд	Вибір першого кольору		φ*	Вибір другого кольору		φ*	Вибір сьомого кольору		φ*	Вибір восьмого кольору		φ*
	1-й ет.	2-й ет.		1-й ет.	2-й ет.		1-й ет.	2-й ет.		1-й ет.	2-й ет.	
Сірий	4,08	13,25	2,139*	0	12,04	3,602*	44,92	2,4	7,623*	20,41	0	5,091*
Темно-синій	23,46	21,69	0,291	17,35	28,92	1,814*	2,04	16,88	3,487*	0	3,6	1,544
Синьо-зелений	25,53	12,04	2,228*	16,34	16,88	0,088	0	12,04	3,602*	0	4,82	1,909*
Помаранчево-червоний	5,10	18,07	2,701*	23,46	0	5,579*	9,18	3,6	1,462	3,06	12,04	2,227*
Жовтий	33,67	16,86	2,586*	17,35	28,92	1,814*	0	13,25	3,839*	0	9,64	3,094*
Фіолетовий	8,16	16,86	1,72*	22,44	10,84	2,065*	4,08	8,43	1,117	0	7,23	2,552*
Коричневий	0	0	0	3,06	0	1,544	24,50	20,48	1,814*	3,06	1,2	0,711
Чорний	0	1,2	0,663	0	2,4	1,117	14,28	22,9	1,456	73,47	61,45	1,706*

* p ≤ 0,05
** p ≤ 0,01

Питання психології

Примітка: 1-й етап – показники виборів кольорів рятувальниками під час очікування виклику (звичайні умови служби);

2-й етап – показники виборів кольорів рятувальниками під час знаходження в зоні надзвичайної ситуації.

Тож в ході дослідження нами було виявлено достовірні розходження у виборі на першу позицію таких кольорів як: сірий (4,08 % проти 13,25 %, при $p \leq 0,05$), синьо-зелений (25,53 % проти 12,04 %, при $p \leq 0,05$), помаранчево-червоний (5,10 % проти 18,07 %, при $p \leq 0,01$), жовтий (33,67 % проти 16,86 %, при $p \leq 0,01$), фіолетовий (8,16 % проти 16,86 %, при; $p \leq 0,05$). Це дає нам змогу стверджувати, що на загальний емоційний стан рятувальника, його актуальні потреби та спрямованість впливають зовнішні умови ситуації, в якій він знаходиться. На основі цього можна припустити, що в ситуації реальної загрози життю на перший план виступають нові базові потреби, що вимагає від особистості нової моделі поведінки, нових стратегій подолання труднощів, нових можливостей захисної поведінки.

Також достовірні розходження було виявлено в розподілі таких кольорів як: сірий ($\varphi=3,602$; $p \leq 0,01$), синьо-зелений ($\varphi=1,814$; $p \leq 0,05$), помаранчево-червоний ($\varphi=5,579$; $p \leq 0,01$), жовтий ($\varphi=1,814$; $p \leq 0,05$) та фіолетовий ($\varphi=2,065$; $p \leq 0,05$) на другу позицію колірною ряду. Це дає нам можливість стверджувати, що серед рятувальників під час виконання завдань за

призначенням в умовах надзвичайної ситуації, яка у своїй основі несе реальну екзистенціальну загрозу, найбільш актуальною метою, досягнення якої прагне фахівець, є врівноваження свого емоційного стану, зниження нервового напруження та негативних відчуттів, тобто адаптація до нових умов професійної діяльності та забезпечення захисту для своєї особистості.

Серед основних потреб, які придушуються рятувальниками під час виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт в осередку лиха, є: потреба у вираженні своїх емоцій та контактах (про це свідчать достовірні розходження у виборі жовтого та фіолетового кольорів на останні позиції колірною ряду ($\varphi=3,094$; $p \leq 0,01$ та $\varphi=2,552$; $p \leq 0,01$ відповідно), а також потреба у самоствердженні (виявлено значні розходження у виборі синьо-зеленого кольору на останню позицію в умовах виконання робіт із ліквідації наслідків надзвичайної ситуації ($\varphi=1,909$; $p \leq 0,05$)).

У процесі обробки результатів було встановлено і зміни в ранжируванні перших кольорів на різних етапах дослідження (див. табл. 3).

Таблиця 3

Зміна ранжирування у виборі кольорів у групах (МКВ Люшера, %)

Колірний ряд	Ранг							
	Вибір першого кольору		Вибір другого кольору		Вибір сьомого кольору		Вибір восьмого кольору	
	1-й етап.	2-й етап.	1-й етап.	2-й етап.	1-й етап.	2-й етап.	1-й етап.	2-й етап.
Сірий	6	5	-	4	1	8	2	-
Темно-синій	3	1	3,5	1,5	6	3	-	6
Синьо-зелений	2	6	5	3	-	5	-	5
Помаранчево-червоний	5	2	1	-	4	7	3,5	2
Жовтий	1	3,5	3,5	1,5	-	4	-	3
Фіолетовий	4	3,5	2	5	5	6	-	4
Коричневий	-	-	6	-	2	2	3,5	7
Чорний	-	7	-	6	3	1	1	1

Примітка: 1-й етап – показники рангу вибору кольорів рятувальником під час очікування виклику (звичайні умови служби);

2-й етап – показники рангу вибору кольорів рятувальником під час перебування в зоні надзвичайної ситуації.

Тож в умовах ліквідації наслідків надзвичайної ситуації у рятувальників збільшилась потреба у соціальній та емоційній підтримці, відчутті захищеності.

На це вказує переміщення темно-синього кольору з 3-ої позиції рангу на 1-шу. В емоційному стані у рятувальників, що обрали цей колір на першу позицію,

спостерігаються пасивність, песимістичність, емоційна знесиленість.

Опинившись в умовах реальної загрози власному здоров'ю та життю, у рятувальників спостерігається збільшення потреби в активних діях, незалежності та швидкому прийнятті рішень. Про це свідчить той факт, що на першу позицію колірною ряду 18,07 % рятувальників, що перебувають у зоні лиха, обрали помаранчево-червоний колір, а також зміщення рангу виборів кольору на 2-гу позицію з 5-ї. Якщо в умовах несення служби потреба в активності придушувалась рятувальниками, то в умовах виконання робіт з ліквідації наслідків вона повністю реалізується (зміщення виборів на останні позиції колірною ряду помаранчево-червоного кольору, з 4-го на 7-й ранг).

Збільшення виборів цього кольору в умовах надзвичайної ситуації ми пов'язуємо зі збільшенням відчуття тривоги, яка викликає за собою посилення активності та включення механізмів адаптації, які знижують відчуття дискомфорту.

В умовах ліквідації наслідків надзвичайної ситуації у значній мірі знизився вибір жовтого кольору (під час несення служби він складав 33,67 % від загальної кількості виборів, а в надзвичайній ситуації – 16,86 %). Це може свідчити про те, що в умовах проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації рятувальники не відчувають великої потреби у спілкуванні, вираженні своїх почуттів. Вся увага рятувальників спрямована на активні дії. Вони водночас намагаються вирішити два питання: подолати стихійне лихо і врівноважити внутрішній стан тривоги. Визначено значні зміни й у розташуванні жовтого кольору на другу позицію колірною ряду (ранги змінилися наступним чином: з 3,5 на 1,5), це говорить про те, що в умовах надзвичайної ситуації рятувальники прагнуть до повної ліквідації наслідків надзвичайної ситуації з мінімальними втратами.

Збільшення кількості вибору фіолетового кольору на першу позицію колірною ряду рятувальниками під час виконання аварійно-рятувальних робіт говорить про те, що у рятувальників існують деякі проблеми в адаптації до специфічних умов самої надзвичайної ситуації. Крім того, збільшення виборів фіолетового кольору

можна пов'язати зі збільшенням відчуття тривоги, наявністю внутрішніх протиріч, які виникають при невдачах у діях або при недосягненні бажаного результату. Тож можна сказати, що в надзвичайній ситуації значно збільшується кількість емоційно нестійких рятувальників, настроїв яких може кардинально змінюватися залежно від обставин самої ситуації.

Збільшення частоти вибору сірого кольору на першу позицію ми пов'язуємо з емоційним виснаженням, безнадійністю, пасивністю, викликаною неможливістю вплинути на хід надзвичайної ситуації.

Наступним кроком нашого дослідження став розгляд зміни показників ситуативної тривожності у рятувальників залежно від зміни умов професійної діяльності. Отримані нами дані щодо рівня ситуативної тривожності у рятувальників в умовах надзвичайної ситуації представлено у таблиці 4.

Таблиця 4
Розподіл показників рівня ситуативної тривоги у рятувальників в умовах ліквідації наслідків надзвичайної ситуації

Рівні ситуативної тривожності	Кількість рятувальників, (у%)
Низький	25,31
Середній	45,78
Високий	28,91

З таблиці 4 видно, що значна кількість рятувальників (45,78 %) має середній рівень ситуативної тривожності. Це свідчить про те, що в умовах реальної екзистенціальної загрози такі працівники намагаються опанувати свої емоції та адекватно реагувати на обставини ситуації. У 28,91 % досліджуваних спостерігається високий рівень тривожності. Ці рятувальники відчувають значне нервово напруження, дискомфорт та потребують посиленої уваги з боку психологів та керівників структурних підрозділів МНС. Можливо такий високий рівень тривоги пов'язаний з невеликим досвідом роботи у схожих ситуаціях. І лише 25,31 % рятувальників не відчувають значного дискомфорту та напруження в обставинах надзвичайної ситуації.

Крім того, в ході статистичної обробки даних нами було виявлено достовірні розбіжності між показниками ситуативної тривожності у рятувальників, що знаходяться в кардинально різних умовах виконання службових обов'язків (див. табл. 5).

Таблиця 5

Зміни рівня ситуативної тривожності у рятувальників на різних етапах дослідження, (у %)

Рівні ситуативної тривожності	Під час несення служби	Під час знаходження в зоні лиха	φ
Низький	78,57	25,31	7,441**
Середній	19,39	45,78	3,805**
Високий	2,04	28,91	5,389**

** p<0,01

За отриманими результатами можна стверджувати, що в умовах надзвичайної ситуації більшість рятувальників відчувають емоційний дискомфорт, напруження, невгамовне прагнення змінити умови, в яких вони повинні знаходитися і які негативно впливають на їх емоційну сферу. У деяких з них спостерігається пасивний настрій, що впливає на рівень загальної активності, емоційні коливання, впевненість у своїх діях та викликає потребу у відпочинку.

Розглянемо детальніше, як рятувальники самі оцінюють свій стан. За результатами анкети самооцінки стану ми отримали наступні дані, які представлено в таблиці 6.

Таблиця 6

Показники самооцінки стану рятувальників в умовах надзвичайної ситуації, (у%)

Оцінка стану	Кількість рятувальників
Незадовільний	39,76
Задовільний	55,42
Добрий	4,82

З таблиці 6 видно, що більшість рятувальників оцінюють свій стан як задовільний (55,42 %). Однак треба констатувати і той факт, що 39,76 % досліджуваних оцінюють свій стан як незадовільний. Такий розподіл свідчить про те, що умови надзвичайної ситуації змінюють у рятувальників самооцінку власного стану, вони почувають себе гірше, швидше втомлюються та емоційно виснажуються.

Математична обробка даних виявила достовірні розбіжності між розподілом показників щодо незадовільного та доброго стану у рятувальників на різних етапах дослідження (див. табл. 7).

З таблиці 7 видно, що в умовах надзвичайної ситуації більша кількість рятувальників оцінює свій стан як незадовільний (39,76 % досліджуваних у зоні лиха, у порівнянні з 8,16 % в умовах повсякденного несення служби).

Таблиця 7

Зміна рівня суб'єктивної оцінки стану рятувальником у різноманітних ситуаціях професійної діяльності, (у %)

Стан рятувальника	Під час несення служби	Під час знаходження в зоні лиха	φ
Незадовільний	8,16	39,76	5,145**
Задовільний	59,18	55,42	0,508
Добрий	32,66	4,82	5,024**

** p<0,01

Значна зміна у самооцінці свого стану може бути пов'язана як з відчуттям втоми у рятувальників, так і з великим впливом стрес-факторів на психіку рятувальника. До того ж збільшується і кількість скарг серед рятувальників на погіршення власного фізичного самопочуття.

Висновки. Таким чином, за отриманими нами даними ми можемо стверджувати, що зовнішні фактори надзвичайної ситуації змінюють суб'єктивну оцінку показників

власного стану, впливають на параметри фізичного стану у рятувальників, підвищують емоційне напруження, викликають відчуття тривоги, занепокоєння тощо. На основі цього ми можемо говорити, що в таких специфічних умовах діяльності як надзвичайна ситуація, що у своїй основі несе екзистенціальну загрозу, механізми психологічного захисту будуть діяти не у звичному ритмі, а з певними особливостями, задля урівноваження зміненого внутрішнього стану рятувальника.

Література

1. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях / А.А. Осипова. - Изд. 2-е. - Ростова н/Д: Феникс, 2006. - 315с. - (Справочник).
2. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации. - М.: Изд-во Эксмо, 2006. - 960 с. - (Справочник практического психолога).
3. Миронець С.М. Негативні психологічні стани та реакції працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної ситуації: Автореф. дис. ... канд. псих. наук. / УЦЗУ. – Харків, 2005. - 23 с.